

15. Правила оценки недвижимых имуществ для обложения земскими сборами (Высочайше утверждены 8-го июня 1893) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1893. – № 8 – 10. – С. 26 – 36.

16. Правила расходования пособий, назначенных Высочайше утвержденным 18 января 1899 г. мнением Государственного Совета на производство земскими учреждениями оценочных работ // Земский сборник Черниговской губернии. – 1901. – № 10. – С. 1 – 3.

17. Протокол заседания статистической комиссии, избранной губернским земским собранием 16 декабря 1899 года. Заседание 12 мая // Земский сборник Черниговской губернии. – 1900. – № 6. – С. 56 – 57.

18. Рахно О. Я. Діяльність статистичного відділення Чернігівського губерньського земства по дослідженню пореформеного села / О. Я. Рахно // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2011. – Вип. 18. – С. 154 – 162.

19. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, ф. III, спр. 2358, арк. 1.

Наталія Дорошок

СТРУКТУРА И КАДРОВЫЙ СОСТАВ СТАТИСТИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ПРИ ЧЕРНИГОВСКОМ ЗЕМСТВЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.)

Статья посвящена проблеме земской статистики, ее роли в организации работы Черниговского земства во второй половине XIX – начале XX в. Рассмотрено структуру и кадровый состав земской статистической службы.

Ключевые слова: Черниговская губерния, земское собрание, земская управа, земская статистика.

Nataliya Doroshok

ORGANISATIONAL STRUCTURE AND HUMAN RESOURCES OF STATISTICS SERVICE AT CHERNIHIV ZEMSTVO (SECOND HALF OF THE XIX CENTURY – BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The article is devoted to the problem of Zemstvo statistics, its role in the organization of Chernihiv zemstvo working in the second half of XIX - early XX century. The structure and staffing of Zemstvo Statistical Service were discussed.

Key words: The Chernihiv Province, zemstvo's meeting, zemstvo's board, zemstvo system statistics.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2015

УДК 94(477.51):271.2:351.761.1"185/190"

Галина Полієнко

УЧАСТЬ ДУХОВЕНСТВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В АНТИАЛКОГОЛЬНИХ КОМПАНІЯХ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті аналізується діяльність Чернігівської єпархії Православної Церкви у боротьбі з пияцтвом та алкоголізмом наприкінці XIX – на початку XX ст. У публікації визначено два головні напрямки боротьби єпархіальних інститутів за утвердження тверезого способу життя населення.

Ключові слова: Православна Церква, Чернігівська єпархія, алкоголізм.

Православна Церква особливу увагу приділяла моральному вихованню населення, утвердженню здорового способу життя. У другій половині XIX – на початку XX ст. за умов глибоких соціально-економічних та політичних зрушень і перетворень відбувається модернізація церковних інститутів. Утвердження ринкових відносин, поглиблення соціального розшарування, поширення безробіття, посилення міграційних процесів потребували від церкви оновлення соціальних практик, форм і методів релігійного і соціального виховання. За радянських часів досвід соціальної роботи церкви був втрачений, а її традиції соціальної реабілітації та виховання були перервані. Нині церковні практики в галузі соціального і морального виховання набувають особливої актуальності і знаходять своє продовження у діяльності не лише церковних, а й світських, державних та громадських інститутів.

Соціальні практики Православної Церкви почали досліджуватися головним чином у пострадянський період. В останні роки історики звернули увагу на організаційні та виховні заходи

Церкви щодо поширення благодійності, трудового виховання, викорінення пияцтва та алкоголізму. При цьому дослідники наголошують, що така діяльність Церкви була складовою відповідних загальнодержавних заходів [8]. Натомість антиалкогольна діяльність духовенства й досі залишається малодослідженою.

У пропонованій статті здійснюється спроба з'ясувати участь духовенства Чернігівської єпархії Православної Церкви у проведенні антиалкогольних компаній та заходів щодо утвердження тверезого способу життя. Постановка цього питання дозволить з'ясувати, яким чином ці заходи втілювалися в життя на рівні єпархіальних інститутів.

Боротьба за здоровий спосіб життя, викорінення пияцтва та алкоголізму стало однією з головних напрямків соціальних практик єпархіальних інститутів у другій половині XIX – на початку XX ст. Активізація Церкви у цій царині значною мірою була обумовлена тим, що боротьба з пияцтвом та алкоголізмом набувала організованого характеру і стала одним із напрямків державної політики, участі широкої громадськості у вирішенні цієї гострої соціальної проблеми.

Поширення пияцтва та алкоголізму у суспільстві значною мірою було викликано наслідками введення акцизної системи торгівлі спиртними напоями. Вільний продаж спиртних напоїв призвів до погіршення криміногенної ситуації, падіння моральності населення [8]. Широкого розповсюдження в цей період набуло так зване «вуличне пияцтво» [2]. Така ситуація викликала тривогу широких верств суспільства, громадських організацій і товариств. Уряд спробував врегулювати систему продажу горілчаних виробів і вжити заходів щодо обмеження алкоголізму і пияцтва. За рішенням уряду у 1894 р. акцизна система була замінена монопольним продажем горілки та вина. Натомість, незважаючи на зусилля уряду навести порядок у продажу спиртних напоїв, проблема й надалі залишалася доволі гострою й потребувала комплексних дій не лише адміністративного, а й виховного характеру. Для Чернігівської єпархії боротьба за тверезий спосіб життя мала ще один суттєвий мотив. У Чернігівській губернії діяли осередки старовірів та протестантських сект, члени яких не вживали алкогольних напоїв і вели здоровий спосіб життя, чим викликали симпатії з боку православних віруючих.

Церква першою відчула «алкогольну» небезпеку й зініціювала широкий рух серед населення за тверезий спосіб життя. Ще до появи державних розпоряджень, у 1859 р. Синод видав указ, яким зобов'язав єпархіальних архієреїв розгорнути серед населення боротьбу за тверезий спосіб життя. Активність єпархіальних установ мала наслідком запровадження урядом більш суворих правил торгівлі спиртними напоями.

У наступні десятиліття активна участь Церкви в антиалкогольних кампаніях визначалась тим, що вона намагалася стати союзником держави у вирішенні моральних проблем суспільства. Водночас церковні інститути у розгортанні антиалкогольної компанії переслідували також свої корпоративні інтереси. У першу чергу, вони намагались зберігати монополію на виховання населення, показати ефективність і дієвість своїх соціально-виховних практик за нових соціально-економічних умов.

У цьому контексті слід визначити два головні напрямки боротьби єпархіальних інститутів за утвердження тверезого способу життя населення. Перший охоплював конкретні виховні та організаційні заходи для навертання людей до тверезого способу життя. Другий мав проповідницько-пропагандистський характер і полягав у проведенні спеціальних антиалкогольних компаній, організованих спільними зусиллями Церкви та світської громадськості.

У суспільній думці того часу широкого розповсюдження набула теза про те, що однією з причин масової бідності та жебрацтва є девіантна поведінка значної маси нижчих верств населення, її схильність до пияцтва, паразитизму, гультьяйства, шкідливих звичок. З метою подолання цих негативних явищ пропонувалися різні форми виховання і перевиховання цієї частини суспільства. У світській та церковній пресі публікувалося чимало статей, автори яких критично ставилися до благодійності. Більш дієвими вони вважали інші форми роботи, спрямовані на виховання здорового способу життя і соціальну реабілітацію. Частина з них (М. Григор'єв, М. Дмитрієв, А. Ігнатович) наполягала на боротьбі з пияцтвом і розгортанні пропаганди тверезого способу життя. Пропонувалося, зокрема, утворення товариств тверезості, різних організацій, діяльність яких мала на меті залучення нижчих верств населення до культури та освіти (заснування чайних, книжкових складів, недільних шкіл, проведення народних читань, концертів тощо) [2].

Чернігівська єпархія активно підтримала ініціативу Синоду, уряду та громадськості щодо створення у парафіях товариств тверезості, котрі мали на меті об'єднати усіх непитущих і таким чином сприяти якщо не викоріненню, то хоча б запобіганню поширення пияцтва. Уже в 1890-х рр. такі товариства були утворені та діяли у селах Тур'я Городнянського повіту та Редьківка

Чернігівського повіту [3]. Як свідчать джерела, ці організації були малодійовими, однак церковна преса намагалась представити їх активними поборниками за тверезий спосіб життя як приклад для інших сіл та містечок.

Пропагандистська діяльність Церкви мала свої позитивні наслідки. Зокрема, соціальні ініціативи та їх широке розголосення сприяли створенню у 1894 р. Всеросійського опікунства про народну тверезість, яке перебувало у віданні Міністерства фінансів як установа напівдержавного і напівгромадського характеру. Це був один з прикладів того, коли ініціатива йшла «знизу», а потім знаходила підтримку на державному рівні у вигляді відповідних постанов чи ухвал. Статутом Опікунства, ухваленим 20 грудні 1894 р. було передбачено нагляд за продажем спиртних напоїв, розповсюдження матеріалів про шкідливість спиртних напоїв, пияцтва. Було рекомендовано також вживати заходів щодо активізації просвітницької роботи серед населення, залучати його до корисної діяльності.

Продовження антиалкогольної компанії та турбота про забезпечення високого статусу Православної Церкви серед населення змусили Чернігівську духовну Консисторію у 1895 р. увести заборону на продаж спиртних напоїв та утримання різного роду шинків. У своїх звітах благочинні показували, що чимало парафіяльних опікунств отримані з таких закладів прибутки направляли на користь парафіяльних церков і потреб парафії, що суперечило п. 6 Положення про Опікунства, де були чітко визначені джерела духовно-моральних «якостей» [10]. Отже, незважаючи на те, що Церква втрачала вагомий прибуток для утримання парафіяльних опікунств, перевага була віддана моральній складовій.

Проте утворення товариств тверезості не набуло масового характеру. Пожвавленню цієї роботи сприяло оприлюднення чергового циркуляру Синоду від 12 червня 1909 р., який рекомендував керівникам епархій вжити невідкладних заходів щодо зменшення пияцтва серед населення [9].

Щоб відвернути народ від вживання спиртних напоїв, Чернігівська епархія намагалась запропонувати певну альтернативу проведення дозвілля: заснування чайних, бібліотек-читалень, народних гулянь, тощо. Феодосіївське товариство тверезості при Троїцько-Покровському жіночому монастирі с. Розрите Мглинського повіту мало власну чайну і бібліотеку [4]. Олександрівське парафіяльне товариство тверезості при церкві Покрови с. Плоского Остерського повіту виникло за ініціативи місцевого церковного хору в січні 1909 р. й існувало на пожертви духовних осіб [11].

Вступаючи до товариства, члени давали обіцянку не вживати спиртних напоїв не менше року та записувалися до спеціальної «Книги тверезості». Щоб подати приклад парафіянам церковний причт записувався першим, до них приєднувалися представники волосного правління та інші особи. Сприяли діяльності Опікунства про народну тверезість міські органи самоуправління. Як наслідок, у парафіях епархії збільшилася кількість товариств тверезості.

Однак, у порівнянні зі світськими організаціями церковні товариства тверезості базувалися не лише на «адміністративних» засадах та пропаганді тверезого способу життя, а й активно використовували релігійні морально-виховні засоби впливу. Зокрема, вступники були зобов'язані «молитовно» пообіцяти дотримуватися статуту і вимог товариства, не вживати алкогольних напоїв. З огляду на те, що більшість населення були віруючими, це було дієвим впливом на парафіян схильних до вживання алкоголю.

Священики мали закликати у проповідях до створення братств й утвердження тверезого життя, проводити приватні бесіди зі «слабкими» прихожанами, закликати їх прийняти обітницю тверезості. Відповідно до настанов Синоду Чернігівська епархія рекомендувала священикам супроводжувати заходи боротьби з пияцтвом «невпинною живою проповіддю про шкоду пияцтва» на вечірніх богослужіннях, особливо у святкові дні, «із загальним співом всього народу», читаннями у школах, і, головне, показувати «особистий приклад тверезості священнослужителів» приходу.

Найбільш вагомим внеском православного духівництва в утвердження тверезого способу життя були масштабні пропагандистсько-виховні компанії. Розгортанню цієї роботи значною мірою сприяла підготовка до з'їздів практичних діячів боротьби з алкоголізмом. Зокрема, новим етапом боротьби церкви за утвердження здорового способу життя стали підготовка і проведення першого Всеросійського з'їзду по боротьбі з пияцтвом, який відбувався з 28 грудня 1909 р. по 10 січня 1910 р. у Санкт-Петербурзі [12]. На з'їзді архієпископ Арсеній у своїй доповіді про боротьбу із «народним пияцтвом» ставив у пряму залежність від зміни існуючих соціально-економічних умов [12, с. 42]. Головна думка пастиря полягала у тому, що складні економічні й побутові умови життя більшості населення, відсутність належної культури створюють умови для пияцтва. Одним із чинників цього

явища він вбачав у тому, що продаж алкогольних напоїв, прагнення до прибутків призводили до нехтування моральних норм поведінки.

Нова хвиля антиалкогольної кампанії була викликана підготовкою до наступного з'їзду «практичних діячів по боротьбі з алкоголізмом», який відбувся у серпні 1912 р. у Москві.

Один з його учасників священник В. Чернявський у своїй розлогій статті спробував визначити основні ідеї й рішення з'їзду, головні напрямки роботи по подоланню цього соціального зла. У статті йшлося про те, що з'їзд рекомендував створення братств і товариств тверезості при церквах та монастирях, проведення молебнів, бесід із прочанами. Автор при цьому критично поставився до ефективності роботи існуючих товариств тверезості й висловив думку про нагальну необхідність їх об'єднання з уже існуючими православними братствами, які «чітко організовані в нашій єпархії» [12, с. 49]. Ця пропозиція мала на меті залучити до активної антиалкогольної діяльності православні братства, котрі мали розгалужену мережу і велику кількість членів.

Преса Чернігівської єпархії публікувала не лише повідомлення про конкретні заходи, а й матеріали просвітницького характеру. Перш за усе, на шпальтах церковних видань досить широко висвітлювалась участь чернігівського духовенства у з'їздах практичних діячів у боротьбі з пияцтвом та алкоголізмом, їхні виступи та думки [6]. Таким чином, Церква та духівництво у своїх намаганнях підвищити моральність населення надавали перевагу не стільки конкретним організаційним заходам, скільки проповіді, роз'яснювальній роботі серед населення.

Оскільки публіцистичного запалу місцевих авторів не вистачало, редакція «Черниговских епархиальных известий» передруковувала статті з Архангельських, Полтавських, Вятських та інших єпархіальних «Ведомостей» та «Церковного вестника». Напередодні першого з'їзду, «Черниговские епархиальные известия» опублікували програмну статтю з «Церковного Вестника» під красномовною назвою «Народное отрезвление». Програма розглядала цей напрямок роботи як одне з «насушних завдань» Церкви й передбачала проведення виховної роботи з особами, схильними до пияцтва, через товариства тверезості, церковні братства. Одним із завдань Церкви мав стати масовий випуск популярної літератури, листків, статей у газетах та журналах [5].

Редакція «Черниговских епархиальных известий» ініціювала також публікацію низки статей на тему боротьби із пияцтвом відомого публіциста, автора книг з цієї тематики, відомого релігійного діяча і письменника Д. Булгаковського, палкого прихильника утвердження тверезого способу життя [1]. У 1910 р. він опублікував «Нарис діяльності опікунтів про народну тверезість», а у 1912 р. він став головним редактором журналу «Всероссийский вестник трезвости».

Головна ідея Д. Булгаковського полягала у необхідності комплексного підходу до викоренення пияцтва за допомогою науково обґрунтованих методів. Значну роль він відводив моральному вихованню, проведенню системної виховної роботи шляхом спеціальних проповідей та бесід. Важливим засобом виховання вважалось залучення віруючих до гурткової роботи за інтересами під керівництвом священників та благочестивих віруючих. Пропонувалось створювати гуртки любителів співів, рукоділля, різьблення тощо. Ще одним засобом релігійного і морального виховання вважалась організація паломництва до святих місць, у тому числі й з метою зцілення від захворювань, пов'язаних із вживанням алкогольних напоїв.

Особливу увагу автори церковних видань звертали на виховну роботу серед безробітних, людей з девіантною поведінкою. Поряд із традиційною благодійною допомогою пропонувалось така її форма як громадські роботи, створення майстерень, на які покладалися не тільки виробничі, а й виховні функції.

У публіцистиці цього часу наголошувалося на особливій відповідальності Церкви в утвердженні тверезого способу життя. Застереження Церкви в цьому випадку ґрунтувалися на традиційній християнській обрядовості, відповідно до якої численні церковні свята, події, пов'язані з хрестинами, поминками були приводом для вживання спиртних напоїв. За таких умов досить часто звучала критика на адресу Церкви з боку товариств тверезості. У відповідь на ці звинувачення церковні автори доклали чимало зусиль для роз'яснення недопустимості вживання спиртних напоїв як елементу гостинності під час церковних свят та релігійних подій. Однак виправити ментальність і подолати повсякденні звичаї було досить складно. Для посилення дієвості виховної роботи Церква розглядала утвердження здорового способу життя як важливий елемент очищення від гріха.

Православна Церква намагалася привернути найбільш соціально вразливу частину населення до корисної праці. Крім того, ініціатива Церкви була підтримана широкими колами громадськості і мала вплив на державну політику. Єпархіальні інститути відіграли важливу роль у виявленні мотивації пияцтва та алкоголізму. Водночас Церква не наважувалася критикувати політику уряду у

сфері виготовлення і продажу алкогольних напоїв. Своє головне завдання вона вбачала у подоланні алкоголізму і пияцтва за допомогою арсеналу своїх традиційних виховних методів.

Джерела та література:

1. Булгаковский Д. К борьбе с алкоголизмом / Д. Булгаковский // Вера и жизнь. – 1908. – № 22. – С. 874 – 875.
2. Григорьев Н.И. Общества трезвости в России / Н.И Григорьев // Трудовая помощь. – 1899. – № 3. – С. 205 – 221; Дмитриев М.Н. Дома трудолюбия / М.Н. Дмитриев. – СПб., 1900. – 271 с; Игнатович А.В. Попечительства о народной трезвости в 1896 г. / А.В. Игнатович. – СПб., 1898.
3. Корсакевич П. «Общество трезвости» в селе Редьковке Черниговского у. / П. Корсакевич // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі ЧЕИ). – 1891. – № 5. – С. 217 – 219; Пригоровский А. Общество трезвости в селе Турье Городнянского уезда / А. Пригоровский // Прибавления к ЧЕИ. – 1893. – № 8. – С. 264 – 267.
4. Красногорский Д. Открытие Феодосиевского Общества трезвости при Разрытовском Свято-Покровском женском монастыре / Мглинского уезда / Д. Красногорский // Прибавления к ЧЕИ. – 1910. – № 11. – С. 408 – 417.
5. Народное отрезвление, как одна из неотложных задач Церкви: («Церковный вестник») // Прибавление к ЧЕИ. – 1909. – № 13. – С. 509 – 516.
6. Несколько слов о «Доме трудолюбия» // Прибавление к ЧЕИ. – 1895. – № 3. – С. 87 – 90; Устав Феодосиевского Общества Трезвости при Троицко-Покровском женском монастыре с. Розрытого Мглинского уезда // Прибавление к ЧЕИ. – 1910. – № 11. – С. 417 – 421.
7. Николаев А.В. «Уличное пьянство» как социально-культурное явление российского общества XIX-XX века / А.В. Николаев // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – СПб., – 2011. – № 132. – С. 14 – 23.
8. Николаев А.В. Антиалкогольные кампании XX века в России / А.В. Николаев // Вопросы истории. – 2008. – № 11. – С. 67 – 78.
9. Определение Черниговского Епархиального начальства от 26-30 октября 1909 года // ЧЕИ. – 1910. – № 15. – С. 528 – 535.
10. Распоряжение Епархиального Начальства // ЧЕИ. – 1895. – № 1. – С. 1;
11. Торжество трезвости // Прибавления к ЧЕИ. – 1909. – № 11. – С. 432 – 433.
12. Чернявский В. Всероссийский Съезд практических деятелей по борьбе с алкоголизмом в Москве / В. Чернявский // Вера и жизнь. – 1912. – № 22. – С. 41 – 49.

Галина Полиенко

УЧАСТИЕ ДУХОВЕНСТВА ЧЕРНИГОВСКОЙ ЕПАРХИИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В АНТИАЛКОГОЛЬНЫХ КОМПАНИЯХ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛА XX СТ.

У статье анализируется деятельность Черниговской епархии Православной Церкви в борьбе с пьянством и алкоголизмом во второй половине XIX – нач. XX ст. У публикации определено два главных направления борьбы епархиальных институтов за утверждение трезвого образа жизни населения.

Ключевые слова: Православная церковь, Черниговская епархия, алкоголизм.

Galina Polienko

THE PARTICIPATION OF CHERNIGOV DIOCESE OF ORTHODOX CHURCH IN ANTI-ALCOHOL CAMPAIGNS IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

In the article the activity of the Orthodox Church in Chernigov diocese in the fight against drunkenness and alcoholism in the second half of XIX – early XX centuries is analyzed. In the publication two main trends of struggle for the approval of the sober lifestyle of population by the diocesan institutions are identified.

Key words: The Orthodox Church, Diocese of Chernigov, alcoholism.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2015